

ФІЛОСОФСЬКІ ВИТОКИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМИ

*Сонько С.П.**

Попри фундаментальні теоретичні і прикладні дослідження багатьох наук глобальна екологічна проблема сьогодні не те що не вирішена, а лише загострюється. Намагання остаточно вирішити глобальну екологічну проблему примушує критично, дещо з інших позицій поглянути на різноманітні гіпотези, концепції, теорії і теоретичні підходи в науках, що намагаються її вирішувати. Для цього треба наголосити відповідні методологічні позиції.

1. Головною причиною виникнення глобальної екологічної проблеми є просторова видозміна поверхні планети людиною в процесі її господарської діяльності. Отже, людина як винуватець її загострення повинна змінити свою передусім «просторову поведінку» у біосфері, тобто рухатись у напрямку ноосфери. Але, лише холистичне міждисциплінарне бачення будь-яких наукових, а, особливо науково-прикладних проблем може дати зримі надії на успішне їх вирішення. Екологічна проблема, або проблема взаємодії суспільства і природи як найкраще підходить до рангу міждисциплінарних. Більше того, «всі проблеми, з якими стикається людська цивілізація в процесі взаємодії з природою є за суттю екологічними.»[2] Отже, в нашому контексті повинне бути (і є!) те спільне, що поєднує витоки і різноманітність прояву екологічної проблеми – це територія (в більш широкому розумінні – географічний простір), вивченням якої займаються географічні науки.

2. Більшість так званих глобальних проблем людства є похідними від екологічної. Власне, виникнення і подальше загострення екологічної проблеми являє собою в більш широкому розумінні зцементовану навколо однієї вісі історію людства. Обмеженість предметів приватних наук час від часу надає нам можливість ознайомлення з приватно-науковими концепціями: фундаментальних взаємодій (фізика), будови речовини (хімія), форм руху матерії (філософія), розвитку людської цивілізації (історія), утворення Всесвіту (астрономія) та інших. Ці концепції до кінця не пояснюють (і не можуть пояснити!) механізм виникнення і подальшого загострення глобальної екологічної проблеми. Навіть розвиток останнім часом загальнонаукових концепцій на зразок системної (яка зусиллями І.Пригожина перетворилась в синергетику) не наблизив, а скоріше віддалив остаточний результат, залишивши глибокий слід в термінології («геосистеми», «екосистеми», «рівноважні системи», «галактичні системи», «цивілізаційні системи» та інші) і віддаливши кінцеву мету пізнання через усвідомлення її складності.

В географічних науках є одна перевага порівняно з іншими. Вони вивчають простір у земному його розумінні. Простір, в межах якого розвивається вся планетарна речовина і який за своїм буттям дещо виходить за межі евклідовського, ньютонівського, лейбніцівського, ейнштейнівського, риманівського, мінковського та будь-якого іншого але все ж таки приватно-наукового розуміння цієї категорії.

Усвідомлення планетарного простору через ідею його речовинного наповнення вигідно відрізняє хорологічну парадигму Канта-Ріттера-Геттнера від інших. Цей реальний земний простір в процесі розвитку нашої планети наповнюється різноманітною «речовиною», зокрема, продуктами речовинно-енергетичного обміну географічної оболонки (до появи життя), продуктами життєдіяльності живих організмів і їх біомасою (в добу виникнення життя), «науковою думкою» людства, яка перетворюється в геологічну силу (в голоцені).

При цьому планетарний простір не виключає а, начебто, передбачає розвиток «речі в собі» (І.Кант), «абсолютної ідеї» (Ф.Гегель), «модусів» (Б.Спіноза), «ноосфери» (В.Вернадський), «земних світів» (А.Ретеюм), «етіології» (Г.Швебс), «постнекласичного ландшафтознавства» (В.Пашенко), «інформаціології» (И.Юзвішин), та багатьох інших, які дуже часто не мають «емпіричних наукових доказів» через свою метафізичність, але намагаються холистично, цілісно пояснити суть того, що відбувається на нашій планеті.

Як загальнонаукова (філософська) категорія «простір» стоїть поза межами природничих наук, а скоріше над ними. Те ж саме можна сказати про «час». Розуміння простору і часу в спеціальній теорії відносності А.Ейнштейна дещо віддаляє нас від земного уявлення цих категорій і націлює людство на усвідомлення своєї космічної природи. Проте, головне, що виходить із теорії відносності – це генетична нерозривна єдність і взаємозв'язок простору і часу.

Земну природу простору і часу вивчають географія і історія здебільшого через свої предмети і об'єкти дослідження. Географія для отримання будь-яких висновків структурує земний простір (причому як умовно, так і реально), історія – структурує земний час, розбиваючи його на епохи, періоди, та інші відтинки.

Зв'язок і нерозривна єдність цих наук полягає в тому, що будь-які земноподібні системи обов'язково розвиваються в своєму «просторі-часі», уособленому в будь-яких первинних одиницях всього процесу. Власне, знаходження первинних одиниць – «першоцеглинок», як об'єктів вивчення приватних наук, завжди було головним запитанням природознавства, сучасні успіхи якого все більше і більше переконують у безмежності пізнання, а отже у нескінченному зануренні у речовини та процеси для пошуків тієї бажаної «первинної одиниці». Відтак, вся еволюція природознавства – це еволюція редукціонізму, який впродовж тривалого його

*Сонько Сергій Петрович – д.геогр.н.,проф., зав.каф. екології та БЖД УНУС.

розвитку перетворився на світогляд. Але, найгірше в такому світогляді те, що він швидко трансформується у керівництво до дії на зразок, «теорії конвергенції та постіндустріалізму», «циклів Кондратьєва», і ще далі – «концепції сталого розвитку», і, вже сьогодні – «євразійства».

Проте, поряд з означеними «керівництвами» постійно мають місце онтологічні намагання «дійти до суті» на стику науки і релігії («Жива етика»), науки і езотерики (єніологія), науки і віри («школа єдиного принципу»), науки і фантастики (уфологія, інформаціологія), науки і філософії (постнекласика). Такі намагання цілком зрозумілі, оскільки в них відчувається прагнення відійти від редукціонізму в сприйнятті і формалізації такого безмежно складного процесу як соціально-природна взаємодія.

В природничих науках методологічно-негативним проявом редукціонізму були концепції, спрямовані на поокремий розгляд природи і суспільства як підсистем, що розвиваються за власними відмінними законами, зокрема, концепції соціогеосистем (А.Голіков, Л.Немець, К.Немець), геосоціосистем (М.Голубець). В той же час просторовим «інтегратором» цих підсистем вважався у кращому випадку «природний ландшафт», який давно (з епохи неоліту) вже не є «природним». Проте, намагання бачити ландшафт «сховищем» всього природно-антропогенного наповнення процесу взаємодії природи і суспільства цілком зрозуміле, бо пов'язане з пошуком первинних одиниць будови всесвіту, що філософи роблять ще з античних часів (атомісти).

3. Стаючи на позиції редукціонізму висувається твердження про існування первинної просторової одиниці ноосферогенезу – ноосферної екосистеми. Серед багатьох концепцій щодо первинних одиниць історичного та географічного процесу з них логічно виокремились – в історичних науках – цивілізаційні системи; в географічних – геосистеми (геотехсистеми). Наскільки означені «первинні одиниці» коректно моделюють реальні процеси, що відбуваються в земному просторі-часі? І чи існує будь-яка інша просторово-часова первинна одиниця, яка описує весь процес освоєння людством поверхні планети? Власне, твердження про наявність такої первинної просторово-часової одиниці історичного та географічного процесу і є головною науковою гіпотезою, яку автор обґрунтовує у багатьох попередніх дослідженнях (Сонько 1998-2014).

Зокрема, наголошується, що географічний процес – це просторовий прояв ноосферогенезу. Таке розуміння припускає наявність часового прояву ноосферогенезу (історичний процес/етногенез), біологічного прояву ноосферогенезу (антропогенез), і таке інше.

Отже, географічний процес – це якісне структурно-речовинне перетворення земної поверхні в ході ноосферогенезу і в результаті свідомої діяльності людей, спрямованої на ускладнення структурної організації людської популяції, передусім завдяки структуризації географічного простору з часу виникнення виду *«Homo sapiens»*. Саме таке розуміння наближає нас до екосистемної суті нашого виду і без особливих вагань дає право включити його (вид) у загально-планетарну еволюцію. При такому підході також є надія на знаходження первинної ноосферної одиниці саме на теренах екосистемології.

Визнаючи наближеність своїх методологічних позицій до сучасних постнекласичних парадигм – синергетичної, екоеволюційної, ноосферологічної автор вважає, що взаємний аналіз, порівняння та співставлення теоретичних підходів в межах різних наукових парадигм, які так чи інакше торкаються проблеми взаємодії природи і суспільства повинен намітити напрямок, в якому треба шукати нову холистичну парадигму. Як така пропонується концепція ноосферних екосистем, первинною серед яких є агроекосистеми (Сонько, 1997-2014).

Використані джерела: 1.Важенин А.А. Иерархия центральных мест и закономерности в развитии систем расселения. Известия АН. Серия географическая, 2002, № 5, с. 64-71.; 2.Гиренок Ф.И. Экология, цивилизация, ноосфера. /Отв.ред.ак. АН СССР Н.Н.Моисеев.- М.:Наука,1987.- с.28.; 3.Голубець М.А., Екосистемологія.- Львів:Поллі,2000.- 215 с.; 4.Сонько С.П. Агроекосистема як екологічна ніша людини. /Збірн.наук.праць Уманського ДАУ. Ч.1. Агрономія. Випуск 71. Умань – 2009.- С. 188-199. Фахове видання.; 5.Сонько С.П. Географічна інтерпретація доповідей Римському клубу. /Український географічний журнал. №1, 2003. - С.55-62. Фахове видання.; 6.Сонько С.П. Географічний простір-час у формуванні просторових соціо-природних систем. /Геоінформатика. Науковий журнал. №1, 2004.- С.57-65. Фахове видання.; 7.Сонько С.П. Зasadничі принципи ноосферного природо-користування у контексті концепції сталого розвитку. /Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ, №8, 2006. - С. 74-87. Фахове видання.; 8.Сонько С.П. Екологічна проблематика з позицій хронології. /Україна та глобальні процеси: географічний вимір. Київ-Луцьк, 2000.- С.187-191.; 9.Сонько С.П. Концепція ноосферних екосистем та перспективи її розвитку у агроекоекологічних дослідженнях. /Збірник тез міжвузів-ської наукової конференції «Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства». Умань, 2009.- С.6-8.; 10.Сонько С.П. Концепція ноосферних екосистем як продовження ідей В.І.Вернадського. /Ноосфера і цивілізація. Всеукраїнський філософський журнал. Вип. 8-9(11). - Донецьк: ДонНТУ, 2010. - С.230-241. Фахове видання.; 11.Сонько С.П. Концепція сталого розвитку та її методологічна дискусійність. /Регіональна економіка. №4, 2003.- С.13-28. Фахове видання.; 12.Сонько С.П., Максименко Н.В. Про механізми екологічної експансії людства. Людина та довкілля. - Вип. 2 (15). - Харків: Видавництво ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. - С.5-21. Фахове видання.; 13.Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми. Наукове видання. Київ: Ніка Центр, 2003. -287 с.; 14.Сонько С.П. Просторова структура ноосфери – сучасні реалії і парадокси. Матеріали Шостих Всеукраїнських наукових Таліївських читань.- Харків, 2010, ХНУ ім. В.Н.Каразіна.- с.5-18.; 15.Сонько С.П. Современный ноосферогенез и его реализация в концепции ноосферных экосистем./ «В.И.Вернадский и глобальные проблемы современной цивилизации». Тезисы международной конференции.- Симферополь 23-25 апреля 2013 г.- ИТ «АРИАЛ»,2013. - 256 с.- С.65.; 16.Сонько С.П. Сучасна географічна картина світу і місце в ній глобальної екологічної проблеми. /Український географічний журнал - №2,2004.- С.53-59.Фахове видання.